

ПРО ДЕЯКІ ПРОРАХУНКИ В ОСНОВНОМУ ТЕКСТІ ТА КОМЕНТАРЯХ ОСТАНЬОГО АКАДЕМІЧНОГО ВИДАННЯ ТВОРІВ ШЕВЧЕНКА

У статті йдеться про атрибуцію вірша Т. Шевченка “На незабудь Штернбергові” і про малюнок поета із зображенням печі Густинського монастиря, згаданий у повісті “Музикант”.

Ключові слова: бібліографічний раритет, “Кобзар”, коментарі, малюнок.

Liudmyla Zinchuk. On some errors in the main text and in the commentary of the latest critical edition of Shevchenko's works

The paper inquires into the problematic attribution of T. Shevchenko's poem “Schternberg to remember” in general, and into the poet's sketch depicting the furnace in Hustyn monastery which was mentioned in the narrative “The Musician” in particular.

Key words: bibliographic rarity, “Kobzar”, commentary, picture.

Дослідники й шанувальники спадщини Тараса Шевченка довго чекали на академічне (найповніше) видання творів поета й художника. Зібрання, у якому б не загубився жодний твір, не було б купюр і пропусків, упереджень чи перекручень у коментарях або інших прикрив непорозумінь... Тому важко переоцінити появу семи томів повного зібрання творів митця у дванадцяти томах [див.: 18]. Із них 6 томів літературної спадщини, а 7-ий – образотворчої.

Однак утрати й серйозні огріхи, допущені у виданні, обговорювалися на Шевченківських наукових конференціях, на засіданнях редакційної колегії тощо. Гостросюжетні дискусії розгорталися на шпальтах журналів і газет (“Науковий світ”, “Образотворче мистецтво”, “Літературна Україна”, “Столиця” та ін.).

Ми ж, не применшуючи праці текстологів та авторів коментарів, утрати й неповноту очікуваного видання проілюструємо лише двома прикладами.

Передусім ідеться про дарчий напис на поетовому первістку – “Кобзарь Т. Шевченка. Санктпетербургъ. 1840. Въ типографіи Е. Фишера”. Написи Шевченка на двох примірниках цього “Кобзаря” Г.Ф. Квітці-Оснотиненку та землякові Федору Соколовському подано в розділі “Дарчі та власницькі написи. Дарчі написи на книжках” [3, 239; коментар див.: 7, 546]. Перший напис подано за першодруком, а другий – за копією автографа із приміткою, що нині його “місцезнаходження невідоме”. Проте дарчого напису Василеві Штернбергу, зробленого Шевченком у липні 1840 р. на першому “Кобзарі”, тут не знаходимо. На перший погляд ніби схвально, що його, як вірш-присвяту, розміщено в томі поетичних творів Шевченка 1837–1847 років [17, 406; коментар див.: 4, 759]. Але ж прикро й незрозуміло, чому саме в цьому виданні вперше після 1902 року, відколи С.І. Пономарьов увів катрен у науковий ужиток [див.: 10, 73], вірш подано не серед власне Шевченкових творів, а в рубриці “Dubia”. Такий “поступ” у шевченкознавстві зроблено, на жаль, без наукового обґрунтування.

Наведений у коментарі фрагмент зі статті нащадків Пономарьова не додав нічого нового до історії “Кобзаря” з дарчим написом В. Штернбергу [див.: 1, 153]. Автори публікації переповіли інформацію Василя Різниченка [див.: 11, 20]. В обох названих джерелах розповідається про трагічну долю унікальної книгозбірні С. Пономарьова – видатного українського вченого й бібліографа. Автори публікацій не стверджують, а лише висловлюють припущення, що “серед багатьох бібліографічних раритетів загинув, здається, і той примірник “Кобзаря”, де було рукою поета записано “На незабудь Штернбергові” [1, 153]. До речі, у брошурі В. Різниченка є примітка: “Невеликі рештки її (бібліотеки. – Л.З.) перебувають у Конотопському музеї. Дещо з книжок музею у 1926 році було продано на пуд” [11, 20]. Ось чому автори другої статті не лише виклали

свої міркування, а й розпочали активний пошук слідів і залишків прадідівської книгозбірні. Їхня праця відразу дала результати: голова Конотопської міської ради повідомив, що у фондах Конотопського краєзнавчого музею зберігається 625 книжок і журналів зі штампами *“Пожертвована Пономарьовим Земствѣ”*. Декілька книжок було знайдено в Національній бібліотеці України ім. В.Вернадського та в Державній історичній бібліотеці. Мені відомо, що Валерій Авдеєнко та Жанна Іванова мали намір звернутися до музеїв і бібліотек Москви, Санкт-Петербурга, Чернігова, Сум, Ніжина тощо. Пошуки тривають...

А ми глибоко переконані, що відсутність сьогодні “Кобзаря” з написом не може бути підставою для сумнівів, що присвята належить Шевченкові. Адже багато творів літературної спадщини (вірші, варіанти поезій, присвяти, написи, листи) подано у дванадцятитомнику за першодруками, публікаціями, свідченнями й навіть за спогадами різних осіб, а до цього чотирирядкового вірша чомусь поставлено особливу вимогу. А це ж академічне зібрання, де має бути єдиний принцип, єдиний критерій при атрибутуванні творів. Чим же катрен викликав сумнів? Науковці, фахівці-текстологи не відчули, що вірш-присвята за своїм провідним мотивом, образно-стильовими ознаками, ритмом, мелодикою, особливим ладом та улюбленою формою звертання до друзів і побратимів – однозначно Шевченків. Його авторство стверджували і власники “Кобзаря” з написом. У 1845 році (після смерті В. Штернберга) Михайло Левченко (1830–1891), збирач, оберігач, знавець і популяризатор української книжки, цей примірник “Кобзаря” купив на товкучці в Санкт-Петербурзі (добре усвідомлюючи, що він купує). 1869 року, переїхавши до Києва, він разом із Л.В. Ільницьким відкрив тут книгарню, в якій найбагатшим був відділ україніки. 1874 року видано каталог цієї крамниці. На жаль, мені не вдалося відшукати той покажчик, аби простежити, чи не зафіксовано в ньому цього примірника “Кобзаря” 1840 року. Згодом у М.М. Левченка (можливо, саме в магазині) книжку придбав С.І. Пономарьов (1828–1913), котрий, як зазначено вище, 1902 року ввів текст-присвяту в науковий ужиток. Відтоді катрен друкувався в усіх виданнях “Кобзаря” як Шевченків. Навіщо ж сьогодні вигадувати “Dubia” та спантеличувати дослідників і шанувальників спадщини Кобзаря?

Особисто гірко переживаю відхилення Шевченкового авторства ще й тому, що (на коротку радість і п’ятирічну журбу) в лютому 2005 року мала надзвичайну нагоду бачити цей примірник “Кобзаря” з написом.

Черговий по Національному музею Тараса Шевченка в Києві внутрішнім зв’язком повідомив, що до мене завітали. Я перейшла із флігеля (службового приміщення) до головного корпусу музею, і черговий указав мені на двох незнайомих юнаків, які сиділи на банкетці нижнього майданчика вестибюлю. Підійшла, привіталася, вони чемно запропонували мені сісти між ними і, пославшись на те, що нині в музеї немає ні директора, ні заступника директора з наукової частини (керівництва музею тоді справді не було), а їм терміново потрібна консультація, попросили підтвердити достовірність почерку Шевченка. Я запропонувала підійти до фондів, де відразу подивляться декілька фахівців і зможуть видати відповідну довідку. Вони категорично відмовилися кудись іти чи когось кликати. Один із незнайомців дістав із дипломата цупкий білий конверт, із якого вийняв “Кобзар” 1840 року. Взяти книжку до рук мені не дозволив, а почав сам акуратно гортати її сторінки. Я намагалася розпізнати: це перше видання чи фототипічне, видане у Львові 1914 року. На сторінках не було ніяких штамів або номерів. Отже, вона не викрадена з якоїсь бібліотеки чи музею. Насамкінець юнак розкрив титульний розворот. У мене здали нерви, бо на авантитулі побачила знайомий напис, акуратно виведений почерком Шевченка: “На незабудь Штернбергові”... Я вигукнула: “Це Шевченко! Чия це книжка? Ми

шукаємо цей “Кобзар”. Музей купить його. Ходімо перефотографуємо напис, який потрібний для видання, для науки, для Шевченка...”

“Тихенько”, – попросив другий юнак, притиснувши мою руку. Потім дістав мобільний телефон і сказав, що вийде зателефонувати власникові книжки. Той, котрий залишився, попросив розповісти все, що мені відомо про дарчий напис і “Кобзар”. Думаю, як зробити, щоб це диво побачило ще декілька працівників музею. Можна б зафіксувати актом. Розповіла, продиктувала літературні джерела, звідки можна почерпнути деталі історії напису та місцезнаходження “Кобзаря”. Повернувся молодик, який виходив, і весело сказав: “Давайте адресу, службовий і домашній телефони. За декілька днів отримаєте від власника книжки листа й фото напису на “Кобзарі”. Про все домовлятиметеся з ним”. І хутко пішли.

Чекаю вже п'ять років... Тим часом у газетах “Голос України” й “Україна молода” надібрала на інформацію про те, що українськими митниками було вилучено раритетні “Кобзарі” та інші унікальні видання творів Шевченка. Після публікації в “Україні молодій” від 30 березня 2006 року “Шевченко на “ниці” у росіянина” я написала листа прес-секретареві Харківського прикордонного загону. Та відповіді немає.

Сумна історія цього “Кобзаря”. Тож давайте сьогодні зробимо те, що в наших силах, – виправимо фактичні помилки в коментарі, знімемо несправедливий вирок “Dubia” з авторства Шевченкової присвяти й подамо катрен серед власне поетових творів.

Другий приклад – про нього ми заявили на початку статті – пов'язаний із малюнком Шевченка, про який він згадує в повісті “Музыкант”.

Розповідаючи про перебування за завданням Археографічної комісії в Густині, поет захоплено описав монастирський архітектурний комплекс – “Это настоящее Сенклерское аббатство” та перерахував найвизначніші пам'ятки, котрі намалював “как умел”: “Главные, или святые, ворота, да церковь о пяти главах Петра и Павла, да ещё трапезу и церковь, где погребен вечныя памяти достойный князь Николай Григорьевич Репнин, да ещё уцелевший циклопический братский очаг...” [16, 178– 179]. Шанувальникам образотворчої спадщини Шевченка-художника добре відомі акварельні малюнки із краєвидами Густинського монастиря: “В Густині. Церква Петра й Павла”, “Брама в Густині. Церква св. Ніколая” (зустрічається з назвою “В Густині. Церква спасителя Миколи”) та “В Густині. Трапезна церква”. Четвертий названий поетом малюнок чомусь проходить повз увагу дослідників. У коментарі до повісті вислів пояснено так: “...Циклопический братский очаг... – тобто кухонна піч величезних розмірів. Циклопічний (букв.) – побудований циклопами (кіклопами), у грецькій міфології – велетнями з оком посеред лоба, наділеними неймовірною силою. Нині цей малюнок Шевченка невідомий” [6, 516]. Саме тут і слід було сказати, що подібну споруду – піч (а правильніше кабицю) змальовано художником на акварелях “В Густині. Церква Петра й Павла” та “В Густині. Трапезна церква”, ліворуч унизу. Під обома зображеннями кабиці авторський підпис “въ Густыни”. Малюнок засвідчує, що Шевченко – на відміну від дослідників його спадщини – краще знав, що таке піч-кабиця. Про неї згадано в поемі “Марія”:

... Горить
Огонь тихенько на кабиці,
А Йосип праведний сидить
Та думає... [15, 316].

Слово кабиця в коментарі до твору пояснено інакше: “Кабиця – зроблена з каменю чи глини відкрита піч для приготування їжі” [5, 724]. Шевченко, уживаючи метафору “циклопический”, знав, що примонастирські кабиці були одноотвірними, схожими на однооких циклопів, а не побудовані ними. А за формою були круглі або прямокутні. На малюнках художника печі круглі й одноотвірні.

Повідомляючи, що намалював “ещё уцелевший циклопический братский очаг”, Шевченко мав на увазі не змальовані на акварелях печі-кабиці, а окремих олівцевий рисунок, виконаний ним на 17-му аркуші “Альбому 1845 року”. Цей аркуш шевченкознавці описують нечітко або двозначно: “Аркуш чистий. На ньому ледь помітно контури нерозбірливого рисунка”. Ця фраза повторюється коментаторами, починаючи від Олекси Новицького [див.: 8].

Прикро, що й у факсимільному виданні [див.: 14], що вийшло під грифом Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка, цей опис альбомного аркуша повторено: “Арк. 17 (повернувши) Чистий. На ньому ледве помітні контури нерозбірливого рисунка” [2, 28]. Якщо наявні контури рисунка чи начерки (бодай і нерозбірливо), то аркуш не можна вважати чистим. Готували книжку до друку відомі вчені: М. Жулинський – автор переднього слова, С. Гальченко – упорядник та І. Вериківська – автор коментарів. У розкішному та презентабельному виданні особливо не простими такі огріхи, як-от: переплутано репродукції малюнків і коментарів “Кам’яний хрест святого Бориса” та “Гості”, неправильно визначено техніку виконання деяких творів, наявні численні мовні невправності тощо. Головне ж – не зроблено аналізу малюнків, виконаних в альбомі та названих у повісті “Музыкант”. Неправильно відтворено фразу “да ещё уцелевший циклопический братский очаг...” (у перекладі – “та ще вцілілу братську оселю...” [9, 13]). Ідеться не про оселю, а про піч, і не братську, а братчиків. На цій же сторінці твердження: “четвертый малюнок досі не знайдено”. Хоч на час підготовки до друку факсимільного видання “Альбому” була відома версія атрибутування рисунка Ольгою Руденко [див.: 12, 140-158]. Та її спантеличило неправильне пояснення, що “циклопический братский очаг” – це велика могила, в якій поховані члени однієї родини [див.: 13, т. 1, 85; т. 2, 531].

Рисунок відомий і упорядникам поки ще не виданого 8-го тому дванадцятитомника (Т.І. Андрущенко, І.М. Вериківській, Л.Д. Зінчук і М.А. Корнійчук). Зокрема, мною написано коментар “Кабиця монастирських братчиків” [Середина вересня 1845. Густинь. Прилуцького повіту. Полтавської губернії. Папір, олівець], який додано до корпусу восьмого тому. Підготовлений том здано до видавництва “Наукова думка” 2004 року.

Коли б ішлося лише про два згадані нами твори поета й художника. Їх переважає за сотню...

Можливість неповноти мистецької частини – серйозна загроза відходу від задекларованих принципів видання у дванадцятитомнику Шевченка. Потрібно негайно на засіданні редакційної колеґії обговорити цю проблему і взятися за її вирішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авдеєнко В., Іванова Ж. Я книгу паче хліба і солі приємлю // Пам’ять століть. – 2000. – № 3.
2. Вериківська І. Коментарі // *Тарас* Шевченко. Альбом 1845. – К., 2000.
3. Дарчі та власницькі написи. Дарчі написи на книжках // *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. – К., 2003. – Т. 6.
4. Коментарі // *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. – К., 2001. – Т. 1.
5. Коментарі // Там само. – К., 2001. – Т. 2.
6. Коментарі // Там само. – К., 2003. – Т. 3.
7. Коментарі // Там само. – К., 2003. – Т. 6.

8. *Новицький О.* Коментар до малюнків Т.Г. Шевченка // *Шевченко Т.* Повне зібрання творів. – Т. 8: Малярські твори. – К., – 1932
9. *Одне літо* // *Тарас Шевченко.* Альбом 1845. – К., 2000.
10. *Пономарєв С.* Ещє строки Шевченка // *Киевская старина.* – 1902. – № 2. – С. 73.
11. *Різниченко В.* Бібліограф С. Пономарьов. 3 нагоди 100-ліття з часу його народження (1828–1928). – К., 1928.
12. *Руденко О.* Альбом 1845 // *В літопис* шани і любові. – К., 1989. – С. 140–158.
13. *Словарь* языка русских произведений Шевченко: В 2 т. – К., 1985.
14. *Тарас Шевченко.* Альбом 1845. – К., 2000.
15. *Шевченко Т.* Марія // *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. – К., 2001. – Т. 2.
16. *Шевченко Т.* Музыкант // Там само. – К., 2003. – Т. 3.
17. *Шевченко Т.* На незабудь Штернбергові // Там само. – К., 2001. – Т. 1.
18. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. – К., 2001 – 2005. – Т. 1 – 7.

Отримано 12.04.2010 р.

м. Київ

Наші презентації

Бібліотека Івана Франка: Науковий опис. – К.: [Критика], 2010. – 624 с.

До науково-бібліографічного опису бібліотеки І.Франка, яка хронологічно охоплює чотири століття і зберігається у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України більше ніж 50 років, увійшли книжки понад двадцятьма мовами з різних галузей знань. Такий опис базується на правилах і нормах бібліографічної науки й у вітчизняній науковій практиці здійснений уперше.

Унікальність самої колекції в “чистоті” її меморіальності та в максимальній збереженості, що з усією достовірністю говорить про читацькі зацікавлення її власника – енциклопедиста, пристрасного збирача й цінителя книги. Бібліотека дійшла до нас за своїм обсягом і рідкісним складом майже такою, якою була за життя письменника. Література з бібліотеки І.Франка багатьма мовами: українською, польською, німецькою, російською, білоруською, англійською, арабською, болгарською, грецькою, івритом, іспанською, італійською, латиною, румунською, сербською, словацькою, словенською, угорською, французькою, хорватською, церковнослов'янською, чеською.

Збагачення бібліотеки Франка тісно пов'язане з його біографією та творчою працею.

Три інвентарні книги з бібліотеки Франка, заведені в різні роки, заповнені ним власноруч, а пізніше його старшими синами і друзями.

Опис складається з предметної та топографічної частин; його структуру визначив топографічний принцип, використаний власником, який він вів власноруч до 1982 книжки.

Колектив укладачів, який працював над науковим описом особистої бібліотеки І. Франка, зробив усе, аби вона стала частиною “нашого національного скарбу” на користь “духовним інтересам нації”.

С.С.

